

ETNOLOŠKO PREUČEVANJE ETNIČNE IDENTITETE SLOVENSКИH IZSELJENCEV¹

Ingrid Slavec

Pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani je leta 1979 stekel interdisciplinarni raziskovalni projekt Slovensko izseljenstvo in kultura. Vanj so se vključili geografi, germanisti, umetnostni zgodovinarji, muzikologi in etnologi.

V študijskih letih 1980/81 in 1981/82 je na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete potekal seminar za preučevanje slovenskega izseljenstva pod vodstvom mag. Mojce Ravnik.² Načrti seminarja so bili naslednji:

- zbiranje skupne dokumentacije (problem je bilo po različnih ustanovah raztreseno gradivo - Slovenska izseljenska matica, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Geografski inštitut, arhivi...),
- terensko raziskovanje,
- sodelovanje z drugimi strokovnjaki (gostujoči predavatelji raziskovalci in izseljenci povratniki, ki so bili gostje seminarja).

Najprej je bil sestavljen pregled izseljencev povratnikov (pri tem delu se je bilo mogoče opreti na občinske podatke), temu je sledilo sondažno anketiranje po regijah oz. krajih, ki so bili tradicionalno izseljenski in kamor se je vrnilo največ ljudi.

Izseljenstvo se nam je že takoj pokazalo kot izjemno razsežen pojav, tako v prostorskem kakor v časovnem pogledu. O tem dovolj zgovorno priča že podatek, da se je približno v enem stoletju s slovenskega ozemlja izselilo več kot pol milijona ljudi. Slediti mu je mogoče od zadnjih desetletij prejšnjega stoletja, in sicer v evropske dežele, v države Severne in Južne Amerike (Argentina), v Avstralijo in celo v Egipt.

Za začetek smo se odločili, da bomo namenili pozornost zlasti naslednjim splošnejšim vprašanjem:

- domače življenjske razmere pred izselitvijo,
- razlogi za izseljevanje,
- posledice v domačem življenju,
- potek izseljevanja,

- življenje izseljencev,
- življenje povratnikov.

Odločitev za raziskave se je ujela z vzporednim in glavnim etnološkim raziskovalnim načrtom Način življenja Slovencev v 20. stoletju in tudi s splošnim interesom slovenske etnologije kot nacionalne vede, ki se ukvarja z vsemi Slovenci, ne glede na to, kje živijo.³

Podlaga za obravnavo tega problema je bila nedvomno tudi neproblematizirana etnološka teza o Slovencih kot etnosu, etnični skupnosti s prepoznavnimi, določljivimi diakritičnimi značilnostmi, posebnostmi na eni in na drugi strani domneva o ohranjanju, negovanju etnične kulture; skratka, misel o etnični identiteti in njenih (stalnih?) simbolih.

Ko govorimo o razsežnosti fenomena izseljenstvo, seveda ne mislimo samo na omenjeni časovni in prostorski obseg, marveč zlasti na sprepletенost ekonomskih, političnih, družbenih, demografskih in kulturnih dejstev in procesov. Neogibno je bilo, da smo se z njimi seznanili v splošnejših okvirih, pa tudi v specifičnostih, ki zadevajo izseljevanje s slovenskega ozemlja (čas, kraji, skupine ljudi...). To je v precejšnji meri uravnavalo vsebinski izbor tem seminarских in diplomskih nalog⁴, v konceptualnem pogledu pa je pokazalo na različne rešitve oz. poudarke in z njimi povezane možne etnološke obravnave.

Ker v Sloveniji do takrat nismo imeli enotnega ali osrednjega dokumentacijskega centra (pričakujemo sicer, da bo dobil prostor na Inštitutu za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU, kjer je zaposlena tudi etnologinja), je bilo sprva posvečeno veliko moči in časa prav seznanjanju z objavljenimi viri in gradivom na eni strani, na drugi pa s spoznanji znanstvenih razprav in študij o migracijah, etničnosti, etnični kulturi itn.

V prvi fazi smo prišli do ugotovitev o:

- slovenskih regijah, ki so bile najbolj »izseljenske« (zlasti vzhodna, jugovzhodna in zahodna Slovenija),
- »časovnih valovih« izseljevanja, ki so bili povezani z obdobji gospodarskih konjunktur in recesij v deželah, ki so sprejemale izseljence, in manj z razmerami doma,
- »preferenčnih deželah« (tudi to je bilo odvisno zlasti od ekonomskih gibanj v deželah, kamor so odhajali),
- socialnih skupinah, ki so bile jedro izseljencev (pred 2. svetovno vojno zlasti kmečko prebivalstvo, po 2. svetovni vojni več polkmetov, nizkokvalificiranih in kvalificiranih delavcev),

- različnih načinih odhajanja oz. oblikah izseljevanja (organizirano - agenture, borze dela ali individualno oz. verižno družinsko),

- vzrokih izselitve (ob tem se na vrhu lestvice vedno znajdejo gospodarski, socialni, včasih politični razlogi: ti so nedvomno izvir procesa, vendar je treba opozoriti na premalo upoštevan in raziskan pomen t.i. subjektivnih odločitev: za odhod v tuj, nepoznan svet je vedno potreben pogum, pripravljenost na nepredvideno, na tveganje, kdaj pa kdaj na avanturo; skratka, ni vsakdo pripravljen na takšno življenjsko odločitev. Veliko ljudi je kljub podobnim ali še težjim razmeram ostalo doma, veliko jih je odšlo brez vsakršnega zagotovila o boljši prihodnosti, veliko se jih je pri tem uštel, tvegali so ilegalne prehode čez državno mejo itn. Tako posamezniki. Skupnost pa ob tem ni ostala nema: krajanji, sorodniki so običajno medsebojno pomoč razširili tudi pri izseljevanju (verižno odhajanje), ki je funkcionirala tako pri iskanju zaposlitve, nastanitve (kolonije, jamstva pri delodajalcih in stanodajalcih). To velja za celotno dobo, tudi pri t.i. začasnem zaposlovanju v tujini.

Kar zadeva opredelitev samega termina izseljenstvo, smo vanj uvrstili po trajanju različne oblike - od t.i. sezonskega dela in začasnega izseljevanja ali zdomstva do trajnega izseljenstva - saj nismo našli nobenih vsebinskih razlogov za njihovo razlikovanje. Termini so bolj administrativne, tudi ekonomsko-politične narave, kar nazorno kaže premislek o »zdomstvu« oz. odhajanju na začasno delo v tujino. Izraz implicira začasnost izselitve in namero po vrnitvi, zlasti z vidika interesov vselitvenih in izselitvenih družb (pri tem se zdi posameznikova odločitev bolj posledica takšnih možnosti). Res se je precej ljudi vrnilo, še več pa je takih, ki se jim je začasnost raztegnila v desetletja (do upokojitve) ali v trajnost. Po drugi strani pa je tudi pri »pravih« izseljencih pogosto živa iluzija vrnitve (npr. pri starejših izseljencih, ki si želijo umreti in počivati v domači zemlji).

Naša spoznanja po seznanitvi z omenjenimi splošnimi okviri še niso presegla tiste ravni, ki bi pravzaprav zadostila tudi temeljitejšemu novinarskemu pisanju. Bila pa so dobra podlaga za konceptualizacijo raziskav in potrdilo za nujnost poznavanja in razumevanja globalnih procesov.

Sprva je nekatere bolj, druge manj »profesionalno deformi-

rano« zaposlovalo razmišljanje o »slovenskosti« - o njeni ohranjenosti, izražanju in izraženosti. Vsak je lahko ob svoji raziskavi hitro popisal slovenska društva, njihove prireditve, udeležbo, nekatere »tradicionalne« navade, »domačo« hrano, petje, ples itn. Vendar ostajajo takšni opisi na ravni stereotipov, npr. stereotip »polka, potice in klobase« o ameriških Slovencih. Vsi ti pojavi ne morejo povedati ničesar, dokler niso postavljeni v vsakdanji življenjski potek, dokler ni prepoznana njihova takšna ali drugačna funkcionalna, simbolna vloga. Okrog njih se je splevalo razumevanje vnaprej postulirane etnične identitete. Hitro smo opazili konceptualno in metodološko nedorečenost središčne teme, s katero smo se pravzaprav ukvarjali, bolj ali manj poudarjeno - t.j. etničnost, etnična ali nacionalna kultura in dediščina, na drugi strani pa smo se spraševali o oblikah izražanja (bolj ali manj deklariranih, prikritih ali celo nezavednih) te identitete v novem, tujem in drugačnem etničnem in kulturnem okolju.

V domači literaturi smo za to razmišljanje našli pravzaprav razmeroma skromne spodbude. Klasične sociološke raziskave so nas npr. opozorile na procese akomodacije, adaptacije, akulturacije, asimilacije ipd., vendar so se nam z vidika vsakdanjega življenja na mikroravni ti procesi pokazali manj presojni in bolj protislovni. Preprosto, niso se dovolili razvrstiti v ponujene razdelke.

Prva metodološka odločitev, vsaj nekaterih, je zadevala naslednje: odrekli smo se vnaprejšnjim domnevam o takšni ali drugačni identiteti. Pomembno je bilo spoznanje, da se moramo lotiti obravnave tako, kakor da bi raziskovali kjerkoli v Sloveniji. Sama sem bila prepričana, da se bodo relevantni pojavi razkrili med samo raziskavo.

Raziskave smo omejili na raven posameznika, družine in manjših skupin, torej na t.i. mikroraven ali prizorišče vsakdanjega življenja. Na tej, zasebni ravni smo preverjali spoznanja širše ekonomske in socialne narave, zlasti pa je to omogočilo poglobitev poznanja življenjskih razmer doma pred izselitvijo, v življenju v tujini in po vrnitvi. Šele povezava vseh treh oz. prvih dveh, če se ljudje niso vrnili, omogoča poskuse posplošitev. Pripoved o življenju v tujini je hkrati pripoved o življenju doma. Seveda ne samo to. Dobro ponazorilo za to je na primer vprašanje, ali prebirajo slovenske knjige in časnike. Nikalni

odgovor nas ne more presenetiti, če vemo, da tega tudi doma niso počeli.

Zanimanje za »slovenske«, »ljudske«, »etnične«, »nacionalne« kulturne prvine smo, kakor rečeno, vsaj nekateri postavili povsem v ozadje. Tisti, ki so se jih lotili, pa so jih zasledovali v funkcionalnem spreminjanju, zginjanju, premikanju iz vsakdanje na praznično in simbolno raven. Slovenci na tujem nas ne morejo zanimati samo kot nosilci neke izvirne, negovane, konzervirane ali folklorizirane kulture: to je posebno in samo eno od mnogih vprašanj, ki je seveda vredno posebne pozornosti v kontekstu ustvarjalnosti, življenjske sposobnosti prilagoditve, iskanju lastnega življenjskega ravnovesja, poskusov poistenja z večinsko kulturo in družbo ali njenim delom. Vse to se nam je zdelo izjemno pomembno in tu je bilo težišče naših raziskav.

Ko smo zasledovali te procese in spremembe, so se nam pokazali mnogi razločki v »odgovorih« posameznikov in skupin, in to glede na časovne, prostorske, generacijske, socialne, izobrazbene razlike. Zato je npr. problematično primerjati generacijo, ki se je izselila v letih med vojnama v ZDA in Nemčijo, in tisto, ki je takrat odšla v Francijo. V prvih dveh primerih so se Slovenci zaposlovali v industriji in se naselili v razmeroma strnjjenih naseljih in kolonijah, tretji pa so bili poljedelski delavci, živeli so raztreseno po kmetijah in so bili redko v stiki z rojaki, niso imeli priložnosti za srečanja v društvih. Prvi so ostali, drugi pa so se večinoma vrnili. Prav tako je npr. kultura ameriških Slovencev izjemno stopljena z ameriško rešničnostjo in načinom življenja, pa jim zaradi tega še ne moremo odreči slovenske zavesti. Ob tem se je kar sama potrdila Barthova definicija, da je etnična identiteta funkcija socialne interakcije in odvisna od strukture družbe in razmerij moči.⁶

Ne glede na takšne razločke je vendarle mogoče ugotoviti, da bolj ali manj izraženo, bolj ali manj uresničeno, ostaja etnična skupnost v iskanju življenjskega ravnovesja glavna referenčna skupina. Materialno približevanje, včasih celo izenačitev, še nikakor ne pomeni integriranosti v tujo kulturo. To iluzijo izseljencev smo opazili, pa so najpogosteje ostali praznih rok, ker se jim ni posrečilo - to velja zlasti za prve generacije izseljencev - svojega življenja vtkati v družbeno življenje (stiki z domačini so praviloma redki) in duhovno ozračje tujine, tudi tistim ne, ki so se dobro naučili jezika. Pri tem seveda ne gre

pozabiti, da so imele različne generacije tudi različne cilje in želje.

Naši približki metodam raziskovanja socialne in komunikacijske mreže⁸ so pokazali veliko praznih polj oz. relacij pri vsakdanjih stikih s posamezniki, skupinami in ustanovami večinske družbe. Ti so skoraj praviloma omejeni na delovne stike, na obvezne nakupovalne in uradniške opravke in le izjemoma na kaj več. To je seveda na eni strani razumljivo, saj so izseljenci porabili večino časa za kopičenje zaslužka, prostega časa so imeli malo ali skoraj nič. Specifične kulturne oblike, predvsem tiste v okviru društev, moramo v tem smislu razumeti kot potreben nadomestek za tisto, kar v vsakdanjem življenjskem ritmu manjka: v bistvu so surogat vsega zaželenega, zamišljenega in izražene s simboli zgubljenega vsakdanjika - z domačo hrano, pesmijo in plesom oz. vsem tistim, za kar zdaj in tu sicer ni več prostora. Izbor teh prvin, ki dejansko funkcionirajo kot simboli, je arbitraren glede na različne okoliščine in siceršnje razmere. Podlaga zanj je pretekla življenjska izkušnja. Zato je velika zabloda pogosto izenačevanje izseljenske kulture (in tudi njena interpretacija) s tem, pravzaprav majhnim in izjemnim izsekom izseljenskega življenja, ki pa se je ponekod dolgo in uspešno reproduciral. Reproducira ga vse prepogosto tudi naša »uradna« ponudba izseljencem (pikniki v »narodnih nošah«, gostovanja folklornih skupin, solzavo časnikarsko pisanje), čeprav imamo tudi nasprotne, dobre zgleda, npr. poletna šola slovenščine za mlade rodove izseljencev.

Naše razmišljanje o etničnosti oz. slovenskosti je bilo tako mogoče šele, ko smo jo postavili nasproti nečemu drugačnemu - neslovenskemu, torej, ko smo za izhodišče izbrali relacijo in nasprotje »mi - drugi«, tudi sicer temeljno antropološko oz. etnološko razmerje. Razmejevanje pravzaprav ne poteka na ravni izražanja etnične zavesti; etnična zavest samo izravnava porušeno ravnovesje na materialni, socialni in duhovni oz. simbolni ravni. Razločevanje mi - drugi zaznamuje vsakdanje življenje: manj je opazno na gmotni ravni, bolj pa na socialni, kjer sta družina in slovenska skupnost glavni referenčni skupini. Seveda ne za vse generacije enako. V pomanjkanju drugih identifikacij, drugih referenčnih skupin, v občutju drugačnosti je to, da so Slovenci, neizpodbitno dejstvo. Tudi če ne vedo zakaj in se preprosto oprejo na najbolj očitna in samoumevna

dejstva - rojstni kraj, jezik, »naša mentaliteta«. To so teoretsko sicer diskutabilne oznake, vendar veljajo. In če etnološka teorija prizna, da je etnična zavest pravzaprav področje subjektivnega, njeno izražanje pa arbitraren izbor iz arzenala kulturne dediščine, je to za razumevanje in interpretacijo etničnosti in etnične kulture bistveno.

Ko smo ljudi spraševali po razlogih občutja drugačnosti, je bil najpogostejši odgovor: »Ne vem«. Potem so ugotovili, da imajo svoj jezik, navade, mentaliteto, ki jih ločujejo od drugih - ne samo od večinske kulture, marveč tudi od drugih Jugoslovanov in drugih tujcev. Kakšna je razločevalna moč posamičnih prvin, npr. jezika, navad, je težavno vprašanje. Jezik je npr. za cele generacije ameriških Slovencev v določenem smislu povsem nerelevanten: slovenska izseljenska kultura se v celoti dogaja v angleščini.

V tem smislu je pomembna metodološka ločitev etnosa in kulture. Etnos je zgodovinski in socialni proces, etnična identiteta je poleg socialnopsihološke kategorije tudi subjektivni proces izbiranja in poudarjanja diakritičnih znakov, ki se ne pokrivajo nujno s kulturo (kot učenjem in posredovanjem življenjskihkušenj in življenjsko prakso).⁷ Etnična identiteta simbolizira družbeno interakcijo, hkrati pa jo je mogoče interpretirati tudi kot univerzalijo, kot elementarno potrebo po samoidentifikaciji in razumevanju/razločevanju. Ta je običajno premišljena, zavestna, medtem ko je kultura kot posredovanje vzorcev ravnanja in kot svet simbolnega toliko nezavedna, kolikor je samoumevna. Etničnost je premislek o sebi, mogoč v opoziciji mi - drugi. Kultura je običajno njen instrument.

Žal se nismo veliko ukvarjali z razmerjem med identifikacijskimi in pripisanimi (askribiranimi) kategorijami oz. etničnimi avtostereotipi in stereotipi in razmerjem med njimi. To sodi v primerjalno raziskavo in širšo sintezo o slovenskih izseljencih. Vendar je pri tem pomembno opozoriti na procesualni, tako historični kakor socialni značaj, na spremenljivost in manipulabilnost takšnih ali drugačnih oznak, torej po Barthu na »družbeno organizacijo kulturnih razločkov«.

OPOMBE

1. Besedilo predavanja na Etnografskem inštitutu SANU v Beogradu, 21. 1. 1988.
2. Mojca Ravnik, Etnološko proučevanje slovenskega izseljenstva na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, Glasnik Slovenskega etnološkega društva (v nadaljevanju SED), 22/1982, št. 3, str. 62-64
3. Slavko Kremenšek, Uvod, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana 1976, str. 1-2
4. Seznam seminarskih in diplomskih nalog je objavljen v tematski številki Glasnika SED (glej opombo 2), kjer so objavljeni tudi deli nekaterih nalog.
5. Frederik Barth, Introduction, Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Difference, - ed. F. Barth, Bergen, Universitetsförlaget, 1969
6. Network Analysis, Studies in Human Interaction, Jeremy Boissevain, J. Clyde Mitchell, eds., The Hague, Mouton, 1973
7. Olga Supek, Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 5, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 1988, str. 29-60

ABSTRACT

**ETHNOLOGICAL RESEARCH ON THE ETHNIC IDENTITY
OF SLOVENE EMIGRANTS**

Ingrid Slavec

Ethnological research on Slovene emigration within the seminar of the Ethnology Department in the early 1980's has - through collection of materials on emigrants and returnees, through the study of literature on inter-cultural and inter-ethnic relations and through presentation of seminar and graduate papers - indirectly set into focus conceptualization of

emigrant culture and ethnic identity. Knowledge of global economic, political, social and migrational processes has verified their existence on the so-called micro level, that is in everyday life. On this eminently ethnological level, a level which takes into account historical processes, generational, social, regional and other differences and especially the relationships among individual-community-society-culture, some stereotyped labels, interpretations of and relations towards emigrant culture can be exposed and overcome. Such a culture need not always have an obligatory ethnic tinge of constant intensity. Ethnicity becomes relevant as a heritage, as an interaction of emigrants with a broader environment and as a latent need to draw lines against it. The original homeland culture or its selected elements are only part of it. Generalizations about the »way of being Slovene« are inadmissible, inasmuch as they disregard specific historical, social, and other implications in the original, homeland, and foreign, emigrant culture. The ethnological contribution concerning the emigrant way of life and emigrant everyday culture, that is, concerning this expressly interdisciplinary phenomenon, also draws attention to functional, manifestative and symbolic expressions of the original life experience of a domestic culture and to an often hidden, or even unknown homelessness or twin nativity.